

Bogumił Gasek
Uniwersytet Wrocławski/ Polska

Krytyka przekładu a tekst nieliteracki. Wybrane problemy tłumaczenia rosyjskiej literatury szachowej na język polski

ABSTRACT

Translation criticism and a non-literary text.
Selected problems of translating Russian chess literature into Polish

This article applies a modified model of Antoine Berman's critical analysis to the translation of specialized Russian chess literature. The point of departure for the analysis was the Polish translation (from Russian) of the third volume of Garry Kasparov's fundamental work on the history of modern chess – *Мои великие предшественники*. The study of the material covered such aspects as the translation of specialized terminology, specialized text phraseology and widely understood chess language units (including professionalisms and jargonisms). Moreover, the article also discusses the problem of the asymmetric functioning of the chess lexicon in Russian and Polish. Another issue which is presented in the study is the heterogeneity of this type of texts, which manifests itself in the presence of specialized terminology, elements of an "artificial semiotic code" (diagrams, chess notation, symbols), the colloquial and publicistic style, along with its broad phraseology, metaphors and embedding in the historical context. The said heterogeneity is often problematic for translators. An attempt was also made to characterise the translation strategy and the reasons for certain imperfections in the translation (manifestations of misinterpretation of fragments of the original text and stylistic changes).

Keywords: Translation Studies, translation criticism, chess terminology, translation strategy, Garry Kasparov

Krytyka przekładu zajmuje się głównie tekstami literackimi, rozpatrując je często w ramach mniejszej lub większej serii translatorskiej. Metody krytyki przekładu

mogą jednak być również wykorzystywane do analizy tekstów nieliterackich, a w każdym razie nie będących literackimi w ścisłym tego słowa rozumieniu.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza przekładu z języka rosyjskiego na polski trzeciego tomu z pięciotomowej¹ serii Garriego Kasparowa – *Мои великие предшественники* (Kasparov 2005) dokonanego przez Grzegorza Siwka (Kasparow 2009). Prezentowany materiał badawczy jest częścią większej całości obejmującej także tłumaczenia na język polski drugiego tomu dzieła Kasparowa oraz wybranych rosyjskich podręczników strategii szachowej, gry końcowej oraz analiz meczów o mistrzostwo świata w szachach. Ograniczenia objętościowe wymuszają zawężenie rozpatrywanej tematyki do węzłowych zagadnień wynikających z badania tłumaczeń trzeciego tomu wspomnianego dzieła Kasparowa.

Złożoność przekładu rosyjskiej literatury szachowej na język polski wynika z jej specyfiki polegającej na swoistej wielogatunkowości – podręcznik szachowy zawiera bowiem elementy tekstu specjalistycznego z jego terminologią i frazematyką specjalistyczną oraz dodatkowym „sztucznym kodem językowym”² w postaci oznaczeń literowych oraz elementów niewerbalnych (symboli graficznych i diagramów), żargonem, ale również elementami stylu publicystycznego czy nawet artystycznego. Potencjalną trudnością przekładu na język polski jest dysproporcja w funkcjonowaniu tematyki szachowej w kulturze rosyjskiej i polskiej. Szachy są co prawda grą znaną na całym świecie i cieszą się popularnością również w Polsce, jednak historycznie ich status w ZSRR był unikalny. Krótco po rewolucji bolszewicy zauważyli, że szachy mogą służyć celom wychowawczym i politycznym. „Królewska gra” szybko uległa bardzo silnej polityzacji (Levin 2015: 88) i była wykorzystywana w walce ideologicznej i w polityce międzynarodowej ZSRR (por. np. Levin 2015: 95–96). Natomiast stworzony system masowego szkolenia oraz przygotowywania profesjonalistów zapewniał niemalże nieprzerwaną hegemonię zawodników z tego kraju praktycznie przez cały powojenny okres jego istnienia (siedmiu z ośmiu mistrzów świata w wymienionym okresie reprezentowało ZSRR). Masowość przy jednoczesnej profesjonalizacji i osiągnięciach czołówki szachowej sprzyjała kształtowaniu się swoistej kultury szachowej, co zaowocowało większą, jak można przypuszczać, wiedzą przeciętnego Rosjanina o tej grze niż Polaka, a w wymiarze językowym sprzyjała przenikaniu terminologii szachowej do języka ogólnego, a zwłaszcza do języka medialnego. Zilustrujmy dane twierdzenie jednym tylko przykładem. Rosyjski termin szachowy *многоходовка* spotykany jest również w kontekstach politycznych jako synonim wielostopniowego/ wieloetapowego, skomplikowanego planu. Natomiast jego

1| W języku polskim dostępne są trzy pierwsze tomy wydane przez Wydawnictwo RM w latach 2006–2009 w przekładzie Grzegorza Siwka.

2| Jak zauważa Wanda Zmarzer: „język specjalistyczny zawsze jest wspomagany za pośrednictwem co najmniej jednego sztucznego kodu semiotycznego” (Zmarzer 2008: 77).

polski odpowiednik terminologiczny – *wielochodówka* nie wyszedł poza użycie stricte specjalistyczne (zadania szachowe, kompozycja szachowa).³

Do przeprowadzenia badania wykorzystałem model analizy krytycznej Antoine'a Bermana przedstawiony szczegółowo w pracach Jerzego Brzozowskiego (Brzozowski 2004 31–36; Brzozowski 2011: 196–198). Ze względu na specyfikę materiału ograniczyłem analizę do czterech z sześciu etapów (pomiąłem recepcję i krytykę produktywną).

1. Lektura przekładu jako niezależnego dzieła

Lektura przekładu bez odwoływania się do tekstu źródłowego pozwala poczynić kilka istotnych uwag. Tekst cechuje spójność i poprawność terminologiczna. Jest on napisany staranną polszczyzną z charakterystyczną dla literatury szachowej leksyką i frazematyką potoczną, jak i profesjonalną. Widoczne są jednak incydentalne przypadki interferencji – kilkakrotnie użyty *porządek ruchów* (*порядок ходов*), zamiast typowego *kolejność ruchów*⁴. Charakterystyczny zabieg zastosowany przez tłumacza to przytaczanie tytułów rosyjskich książek szachowych w oryginale z zastosowaniem tzw. transkrypcji praktycznej na język polski. Można tutaj dostrzec pewne mankamenty – w niektórych cytowanych tytułach pojawiły się odstępstwa od zasad transkrypcji praktycznej⁵, np. „Turnir zwiezd” (Kasparow 2009: 330) zamiast „Turnir zwiozd” lub wręcz niepoprawny zapis „600 okończanii” (Kasparow 2009: 331) zamiast „600 okonczanii”. Niekonsekwencją jest również stosowanie połączenia *sz* dla rosyjskiego *uu* zamiast normatywnego w transkrypcji praktycznej – *sz* – por. pisownię nazwiska *Szirow*⁶ zamiast *Szyrow*. Arcymistrz Geller figuruje jako *Efim*, a nie *Jefim*. Daje się zauważyć zastosowanie kilku oryginalnych (być może idiolektalnych) połączeń wyrazowych – *mo-carne gońce* i *mo-carny napór*; *ziejące dziury*. W książce wielokrotnie powtarzają się anglicyzmy *challenger*, *champion* i *championat*.

Polskie wydanie nie zostało opatrzone wstępem tłumacza, ale paraktest występuje w postaci 19, niekiedy dość rozbudowanych, przypisów, które mają trojaki

3| Inne tego typu przykłady zawiera artykuł „Асиметрия шахматной лексики и фразеологии в русском и польском языках как переводческая проблема” (Gasek 2013).

4| Pojawiła się również *sekwencja ruchów* (Kasparow 2009: 121), co może być uznane za pewnego rodzaju urozmaicenie tekstu poprzez odejście od najbardziej typowego odpowiednika.

5| Por. *Transkrypcja współczesnego alfabetu rosyjskiego* (<https://sjp.pwn.pl/zasady/308-76-B-Transkrypcja-wspolczesnego-alfabetu-rosyjskiego;629697.html>, dostęp: 22.02.2021).

6| Oczywiście w niektórych nazwiskach stosuje się powszechnie przyjętą wersję spolszczoną, np. *Petrosjan* a nie transkrybowane: *Pietrosian*. Forma *Szirow* często pojawiała się na łamach polskiej prasy szachowej, ale trudno ją uznać za poprawną – por. nazwisko pisarza *Szucszyń*, a nie **Szucszyń*.

charakter – eksplicytacji, rozszerzenia autorskiego wywodu i polemiki. Całościowy ogłód polskiej wersji dzieła Kasparowa pozwala mówić o fachowo napisanym i solidnie wydany opracowaniu z niewielką liczbą niedociągnięć.

2. Lektura oryginału

Rosyjski oryginał to część monumentalnej serii (pięć tomów wydanych w latach 2003–2006) napisanej przez jednego z najwybitniejszych szachistów w historii – trzynastego mistrza świata w szachach Garriego Kasparowa⁷. Analizowany trzeci tom charakteryzuje się obecnością wspomnianego dodatkowego kodu semantycznego – współczesnej, międzynarodowej notacji szachowej (zamiast literowych oznaczeń figur – symbole graficzne), ogólnie przyjętych w literaturze szachowej znaków (np. ! – silny ruch; ? – słaby ruch) oraz diagramów przedstawiających kluczowe/ przełomowe pozycje w wybranych partiach. W warstwie językowej należy wyróżnić obecność terminologii i frazematyki stricte szachowej (specjalistycznej i żargonowej), bogatą frazeologię, obecność elementów stylu publicystycznego i swoistą polifoniczność – Kasparow wielokrotnie „oddaje głos” głównym bohaterom swojej książki oraz świadkom epoki, przy czym w przypadku wypowiedzi sformułowanych pierwotnie w języku innym niż rosyjski nie ma pewności, czy wszystkie pochodzą ze źródeł rosyjskojęzycznych, a więc czy ich tłumaczenia zostały jedynie powtórzone przez Kasparowa, czy też zdarzają się jego własne tłumaczenia, np. z angielskiego. W dziele Kasparowa znajdziemy odwołania do innych tekstów kultury, czego językowym wyrazem są przede wszystkim skrzydlate wyrażenia (por. tytuł jednego z podrozdziałów «Ошибка претендента» nawiązującego do tytułu znanego filmu z czasów radzieckich «Ошибка резидента»). Ponadto tekst jest mocno osadzony w realiach historycznych.

3. Osoba tłumacza

Zainteresowanie osobą tłumacza szczególnie widoczne jest u manipulistów, którzy brali pod uwagę takie czynniki wpływające na wybory translatorskie jak: „biografia, dorobek, lektury, płeć, pozycja społeczna” (Rozwadowska 2018: 16) tłumacza. Ograniczę się tutaj do kilku najistotniejszych informacji mających w moim przekonaniu wpływ na ostateczny kształt tłumaczenia.

Grzegorz Siwek jest profesjonalnym tłumaczem, który miał na swoim koncie szereg opublikowanych tłumaczeń książkowych z języka angielskiego i rosyjskiego jeszcze przed publikacją przekładu książki Kasparowa (por. Lissowski 2009). Opracował również zbiór partii Capablanki (Siwek 2007), a następnie napisał książkę o jedenastym mistrzu świata w szachach – Robercie Fischerze (Siwek

7| Seria powstała we współpracy z Dmitrijem Plisieckim.

2009). Obie publikacje świadczą o tym, że posiada on profesjonalną wiedzę o szachach i ich historii.

4. Konfrontacja tłumaczenia i oryginału

4.1. Terminologia

Jak już wspomniano, lektura przekładu wskazuje na poprawność w zakresie terminologii. Całościowe porównanie z oryginałem w zasadzie potwierdza wnioski o precyzji terminologicznej i poprawności języka specjalistycznego. Sprzyja temu bliskość terminologii szachowej obydwóch języków (por. np. nazwy najważniejszych otwarć szachowych: *испанская партия* (*partia hiszpańska*), *ферезевый гамбит* (*gambit hetmański*) czy *защита Грюнфельда* (*obrona Grünfelda*)) oraz istnienie szeregu funkcjonujących w języku rosyjskim i polskim stałych, odtwarzalnych jednostek wyrażających te same wiązki sensów⁸ – por. *потеря темпа* (*strata tempa*), *потеря качества* (*strata jakości*), *длинная рокировка* (*długa rozszada*). Niekiedy takie jednostki mają rozbudowaną formę – np. *изъяны в пешечном расположении* (*słabości w strukturze pionowej*); *защищенная проходная пешка* (*wolny podparty pion*); *атака пешечного меньшинства* (*atak mniejszościowy*), a ich ewentualna rozbieżność strukturalna (*взятие на проходе* – *bicie w przelocie*, *руку отнял* – *chód сделан* – *postawiona stoi*), nie stanowi przeszkody dla wykorzystywania ich jako ekwiwaleatów w przekładzie. Wydaje się, że nie bez znaczenia jest wiedza specjalistyczna tłumacza (o czym dalej w tekście) i jego doświadczenie translatoryczne, również w danej dziedzinie). Trudniejszą kwestią jest ustalenie ekwiwaleatów jednostek, które nie mają stałych odpowiedników w języku polskim, a co za tym idzie wymagają od tłumacza uciekania się do różnego rodzaju transformacji.

Tego typu jednostką ustaloną w trakcie analizy jest rosyjska *табия*:

типичная позиция того или иного дебюта, где, как правило, закончена мобилизация сил и начинается миттельшпиль. Табии обычно изучают с целью выявления лучших планов игры (Карпов 1990: 392).

Jednostka ta nie została odnotowana w jedynym znanym mi rosyjsko-polskim słowniku leksyki szachowej – *Szachy. Słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim* (Fedus 2014)⁹. Pojawia się ona w tekście źródłowym kilkakrotnie, co częściowo wskazuje na to, że jest to jednostka istotna w leksyce specjalistycznej.

8| Nawiązuję do bardzo trafnej definicji frazemu sformułowanej przez Wojciecha Chlebde: „frazemem jest ta forma językowa, której mówiący regularnie używają dla zwerbalizowania tego, co w danej chwili chcą powiedzieć, która więc w określonej sytuacji jest zwyczajowo reprodukowana dla wyrażenia danej wiązki sensów” (Chlebda 2009: 15).

9| Ten słowniczek tematyczny został wydany w serii słowników wybranych dyscyplin sportowych, będących częścią dużych opracowań leksykograficznych tego samego autora (Fedus 2005; Fedus 2007).

Co ciekawe, tłumacz podejmuje kilka różnych (zapewne uwarunkowanych kontekstowo) prób przekładu. Porównajmy:

*Табия*¹⁰ матча Ботвинник–Петросян (1963) (Kasparov 2005: 119).

Позиция wielokrotnie przetestowana w meczu Botwinnik-Petrosjan (1963) (Kasparow 2009: 114).

Типичная для современных шахмат дебютная трансформация: из защиты Нимцовича получилась *табия* улучшенной защиты Тарраша (Kasparov 2005: 158).

Typowa dla współczesnych szachów transformacja debiutowa: z obrony Nimzowitscha wytworzyła się *główna pozycja* tzw. ulepszonej obrony Tarrascha (Kasparow 2009: 151).

[...] на доске *табия* наших дней (Kasparov 2005: 251).

[...] na szachownicy wynikało *położenie* nadzwyczaj popularne w obecnym czasie (Kasparow 2009: 237).

Эта *дебютная табия*, разработанная Смысловым, была хорошо знакома обоим соперникам [...] (Kasparov 2005: 316).

Ten *system debiutowy*, rozpracowany przez Smysłowa, był dobrze znany obu przeciwnikom [...] (Kasparow 2009: 296).

Widzimy, że tłumacz posłużył się różnymi transformacjami – odpowiednikiem opisowym, hiperonimem czy ekwiwalentem przybliżonym. Wydaje mi się, że najbliższy polski odpowiednik opisowy to *standardowa pozycja*. Sądzę jednak, że fakt powtarzalności terminu rosyjskiego powinien skłaniać do odnalezienia ekwiwalentu, który mógłby być wykorzystywany konsekwentnie w całej pracy. Bliskość języków sprzyja zapożyczeniu poprzez transkrypcję wraz z operatorem tekstowym przy pierwszym użyciu, a więc np.: *tabija*¹¹, *jak rosyjscy szachiści nazywają standardową pozycję*. Myślę, że zastosowanie takiego ekwiwalentu mogłoby przyczynić się do włączenia do polskiej terminologii szachowej nowego terminu. Co ciekawe, we wcześniejszych przekładach rosyjskiej literatury szachowej podejmowano już takie próby. Spójrzmy na następujące zestawienie:

Эту серию ходов партнеры сделали, как говорится, на одном дыхании. Для них возникшая позиция стала уже своеобразной «*табией*», она неоднократно испытывалась и в прошлом матче, и в нынешнем (Averbah/ Tajmanov 1986: 148–149).

10| Tu i dalej wyróżnienie kursywą pochodzi od autora artykułu.

11| Możliwe było zastosowanie formy spolszczonej *tabia*. Warto zauważyć, że taki termin pojawił się w znanej encyklopedii szachowej „Szachy od A do Z”, ale jedynie w znaczeniu historycznym – w odniesieniu do arabskiej gry szatrandż (Litmanowicz/ Giżycki 1987: 1211).

Tę serię posunięć partnerzy wykonali, jak to się mówi, jednym tchem. Powstała pozycja stała się dla nich swojego rodzaju *tabija*¹⁷. Rozgrywano ją wielokrotnie i w zeszłym meczu, i w obecnym.

Tabija – określenie rosyjskie, pochodzenia arabskiego. Oznacza często powtarzającą się pozycję, którą partnerzy osiągają rozgrywając standardowy, modny wariant i od której rozpoczynają właściwie „prawdziwą” grę, idąc dalej różnymi drogami. *Tabija* XIX wieku – to pozycja przyjętego gambitu Ewansa. Współcześnie nazywa się tak typowe pozycje obrony sycylijskiej czy gambitu hetmańskiego (Awerbach/ Tajmanow: 1986).

Przypis w cytowanym fragmencie jest stanowczo za długi i zbyt szczegółowy, ale moim zdaniem tłumacz dokonał wyboru właściwej transformacji. Jeszcze lepszym rozwiązaniem byłoby skrócenie opisu i wkomponowanie go bezpośrednio do tekstu głównego.

Inny problem translacyjny to ustalenie ekwiwalentu leksemu «староиндиец». Oznaczenie cudzysłowem w tekście wyjściowym wskazuje na przenośne użycie danej jednostki, chociaż odzwierciedla ona pewną prawidłowość rosyjskiej leksyki szachowej – gracza preferującego konkretny debiut, specjalizującego się w nim, czy też odnoszącego szczególnie sukcesy w jego rozgrywaniu określa się za pomocą rzeczownika kojarzonego z nazwą tegoż debiutu. Może to być wynik neosemantyzacji – por. *испанец* (o zawodniku preferującym partię hiszpańską), jak i derywacji – przytoczony przykład. W polskiej leksyce szachowej takiej prawidłowości nie odnotowujemy. Powyższy derywat pochodzi od nazwy *староиндийская защита* w odróżnieniu od pol. *obrona królewsko-indyjska*. Tłumacz posługuje się odpowiednikiem opisowym, jednak przy każdym wystąpieniu tekstowym innym. Porównajmy:

Глигорич был настолько завзятым «староиндийцем», что его партнеры, играя 1.d4, на протяжении 25 лет могли точно предвидеть, какая позиция возникнет на доске (Kasparov 2005: 43–44).

Gligorić był tak zdeklarowanym zwolennikiem obrony królewsko-indyjskiej, że jego przeciwnicy, grając z nim 1. d4 w trakcie 25 lat mogli przewidzieć pozycję, jak wytniknie na szachownicy (Kasparov 2009: 43).

По мнению опытного «староиндийца» [...] (Kasparov 2005: 80)

Zdaniem Bronsteina, *mającego wielkie doświadczenie w rozgrywaniu obrony królewsko-indyjskiej* [...] (Kasparov 2009: 77).

Любой «староиндиец» мечтает о продвижении 10.d5 (Kasparov 2005: 133)

Obecnie każdy, *kto gra obronę królewsko-indyjską* białymi, marzy o posunięciu 10.d5 (Kasparov 2009: 128).

Brak stałego odpowiednika ros. *стаориндиец* wynika z odmiennej tradycji nazewnictwa w tym zakresie przy ogólnej prawidłowości, jaką jest funkcjonowanie

analogicznych nazw debiutów w polskiej i rosyjskiej leksyce szachowej. Por. *староиндийская защита* i *obrona królewsko-indyjska* oraz *новоиндийская защита* i *obrona hetmańsko-indyjska*. Nazwa rosyjska w odróżnieniu od polskiej sprzyja tworzeniu form pochodnych, czego przykładem jest żargonowe określenie debiutu: «*староиндийка*» (analogicznie: «*новоиндийка*»). Leksem ten pojawia się w książce Kasparowa kilkakrotnie i za każdym razem jest tłumaczony za pomocą pełnej nazwy polskiej. Próbą częściowego zachowania potoczności wspomnianej jednostki byłoby użycie skróconego wariantu nazwy, stosowanego przez polskich szachistów – *królewsko-indyjska*, np.:

Возможно, здесь его вклад и не столь значителен, как в «*староиндийке*» (Kasparov 2005: 53)

i propozycja tłumaczenia:

Możliwe, że tutaj jego wkład nie jest tak znaczący jak w „*królewsko-indyjskiej*”.

Kolejna kwestia to dobór ekwiwalentów dla specyficznych rosyjskich połączeń wyrazowych. W przekładzie kilkakrotnie powtarza się określenie *mocarny*. Porównajmy:

[...] отдав целую ладью, белые создали – прямо в духе Филадельфии – редкостную пешечную цепь, парализующую королевский фланг (Kasparov 2005: 112) (poświęciwszy całą wieżę, białe uzyskały – zupełnie w duchu Philidora – *mocarny* łańcuch pionkowy, paralizujący skrzydło królewskie) (Kasparov 2009: 107).

Rzadko spotykany łańcuch pionowy przekształca się w *mocarny łańcuch pionowy*. Działanie tłumacza zapewne jest podyktowane interpretacją słów Kasparowa, która pozwala na dokonanie modulacji, jednak jako ekwiwalent zostaje wybrane bardzo specyficzne, nadające tekstowi podniosłości określenie¹².

Но играл-то один Спасский, а Пахман при сем лишь присутствовал, не в силах противостоять *могучему* напору! (Kasparov 2005: 232).

A jednak w istocie grał sam Spasski, a Pachman tylko w grze uczestniczył, nie będąc w stanie przeciwstawić się *mocarnemu* naporowi rywala! (Kasparov 2009: 219).

Tłumacz sięga po dany odpowiednik jeszcze dwukrotnie, ale za każdym razem dla wyjściowego rosyjskiego *могучий*:

12| Porównajmy definicję słownikową: *mocarny* 1. ‘poetycko, podniosłe: odznaczający się wielką siłą fizyczną; także: dysponujący potęgą militarną; potężny’: *Mocarny* zapaśnik. *Mocarny* władca. 2. ‘świadczący o wielkiej sile fizycznej’: *Mocarny* tors. *Mocarny* uścisk (Dunaj 2007).

[...] активная ладья с двумя пешками уравнивает двух *мощных* слонов (Kasparov 2005: 145).

[...] aktywna wieża z dwoma pionkami równoważy dwa *mocarne* gońce (Kasparow 2009: 139).

ничего не смог противопоставить *мощному* натиску Спасского, фактически создавшего миниатюру (Kasparov 2005: 216).

nie był w stanie niczego przeciwstawić *mocarnemu* naporowi Spasskiego, przegrywając faktycznie w „miniaturce” (Kasparow 2009: 204).

Zauważmy, że ros. *мощный*¹³ to w swoim podstawowym znaczeniu określenie neutralne, a jego standardowy odpowiednik słownikowy to *potężny*. Uwzględniając łączliwość jednostki wyjściowej, można rozważać celowość zastosowania połączenia *mocarny goniec* w odróżnieniu od standardowego *silny goniec* (po rosyjsku najczęściej *хороший слон*, *мощный* jest wzmocnieniem cechy). W pozostałych przykładach nie widać uzasadnienia dla zastosowania jednostki nacechowanej, natomiast powtarzalność odpowiednika świadczy o konsekwencji w stosowaniu raz powziętej decyzji. Na podobnej zasadzie w arsenale tłumacza znalazł się ekwiwalent *uchylić się od* dla wyjściowego *уклониться*. Spójrzmy na przykłady:

[...] против Ботвинника он «уже за доской решил *уклониться* от любимой староиндийской защиты, опасаясь дебютной подготовки многократного чемпиона мира (Kasparov 2005: 44).

w partii z Botwinnikiem, już przy szachownicy postanowiłem się *uchylić* od ulubionej obrony królewsko-indyjskiej, obawiając się jakiejś debiutowej nowinki ze strony wielokrotnego mistrza świata (Kasparow 2009: 43).

Wydaje się, że w danym fragmencie większą naturalność brzmienia można było uzyskać w następujący sposób:

w partii z Botwinnikiem, już przy szachownicy postanowiłem *zrezygnować* z ulubionej obrony królewsko-indyjskiej, obawiając się jakiejś debiutowej nowinki ze strony wielokrotnego mistrza świata.

Można również rozważyć zastosowanie przekładu antonimicznego, np. за доской [я] решил *уклониться от* любимой староиндийской защиты – przy szachownicy *nie zdecydowałem się na* ulubioną obronę królewsko-indyjską.

13| Два значения tego слова, które mają związek z rozpatrywanymi kontekstami to: «1. Чрезвычайно сильный по степени своего проявления, своего действия. М. натиск. М. порыв ветра. М. голос. М. прибой. М. удар боксёра. 2. Отличающийся большой физической силой и крепостью, могучий (о человеке, животном). М. человек, мужчина, спортсмен. М. конь, лось, медведь» (Kuznetsov 2008).

4.2. Interpretacja oryginału a przekład

Krytyczne spojrzenie na przekład nie może ograniczać się do analizy pojedynczych jednostek. Znacznie istotniejsze jest przyjrzenie się procedurze interpretacji oryginału, następnie strategii tłumacza.

Spojrzenie na poniższy fragment mogłoby doprowadzić do wniosków o wybraniu przez tłumacza dwóch błędnych ekwiwalentów.

Но, образно говоря, если оружием Фишера была удавка или дубина, то эти три мушкетера виртуозно фехтовали на шпагах, метали кинжалы и стреляли из арбалетов. (Kasparov 2005: 246).

Do takiego rozwoju wielce przyczynił się i Fischer, ale, ujmując rzecz obrazowo, jeśli ulubioną bronią Fischera była „maczuga” czy też „pałka”, to wymienieni trzej radzieccy muszkietierowie kunsztownie „fechtowali szpadami”, „rzucali nożami” i „strzelali z arkebuzów” (Kasparow 2009: 232).

Арбалет to niewątpliwie *kusza*, jednak wnioski o przeoczeniu ze strony tłumacza czy też interferencji mogą być przedwczesne. Niewykluczone, że tłumacz uznał, że dla polskiego odbiorcy muszkietierowie strzelający z kuszy to zbyt egzotyczny obraz, toteż zdecydował się na „uzbrojenie” ich w bardziej charakterystyczną broń dla danej epoki historycznej, a więc *arkebuz* (ale nie muszkiet, żeby uniknąć powtórzenia). Jeśli założyć, że jest to świadoma decyzja, to stanowi jednak pewną ingerencję w autorską narrację. Zauważalna jest jednocześnie niekonsekwencja – w tłumaczeniu ci sami muszkietierowie „rzucają nożami”, a nie „miotają sztyletami” – typowym dla nich rodzajem broni białej (w oryginale *кинжалы*, a nie *ножи*).

Jeszcze większe wątpliwości budzi relacja *удавка* – *maczuga*. Jawna różnica semantyczna¹⁴ wskazuje na świadomy wybór tłumacza podyktowany zapewne trudnościami we wskazaniu polskiego ekwiwalentu – *pętla* wywołuje dodatkowe, niepożądane konotacje, natomiast *garota* jest egzotykiem, który naruszyłby stylistykę tekstu. Jednak zamiana ekwiwalentu zmienia również sens wypowiedzi – Fischer zgodnie z polskim tekstem używa dwóch bardzo zbliżonych rodzajów broni – *maczugi* i *pałki*. Uwzględniając problematyczność wskazania dokładnego ekwiwalentu, można było rozważyć posłużenie się transformacją, np.:

ujmując rzecz obrazowo, jeśli Fischer preferował *duszenie i okładanie przeciwnika pałką*, to wymienieni trzej radzieccy muszkietierowie kunsztownie „fechtowali szpadami”, „miotali sztyletami” i „strzelali z kusz”.

Warto zwrócić uwagę na to, że *kusza* nie kojarzy się z muszkietierami, ale widoczna jest logika wypowiedzi Kasparowa – *szpada*, *sztylety*, *kusza* oznaczają walnę bez szumu i huku (w odróżnieniu od użycia broni palnej, jaką jest *arkebuz*).

14| Jest mało prawdopodobne, żeby doświadczony tłumacz pomylił dwa tak różne „narzędzia zbrodni” jak *удавка* (*pętla*) i *maczuga*.

Wysoce pouczający jest jeszcze inny przykład dotyczący interpretacji i tłumaczenia fragmentu tekstu źródłowego, gdyż nie ogranicza się do ukucia kolejnego odpowiednika opisowego dla analizowanego już przez nas leksemu «староиндиец».

Любой «староиндиец» мечтает о продвижении 10.d5 (Kasparov 2005: 133).

Obecnie każdy, *kto gra obronę królewsko-indyjską* białymi, marzy o posunięciu 10.d5 (Kasparov 2009: 128).

Tłumacz stanął tu wobec trudności polegającej na interpretacji nieco zaskakującego komentarza – obrona królewsko-indyjska jest grana przez czarne, Kasparow komentuje ruch białych, co zapewne sprawiło, że tłumacz wybrał konstrukcję: „każdy, kto gra obronę królewsko-indyjską białymi”, a tym samym uznał, iż «староиндиец» może być graczem preferującym obronę królewsko-indyjską... białymi, co samo w sobie jest zaskakujące i mocno wątpliwe. Uważna lektura przeczy takim wnioskowi. Kasparow miał zapewne na myśli, że w danej pozycji każdy, kto gra obronę królewsko-indyjską, marzy, żeby jego przeciwnik (białe) zagrał 10.d5 zamiast posunięcia, które nastąpiło w partii. Niepoprawna interpretacja danego fragmentu sprawia, że tłumacz dodaje nowy element do tekstu – „obecnie”. Ten przykład ilustruje pewien algorytm działania tłumacza specjalistycznego tekstu szachowego: znaczenie leksemu wyjściowego („grający obronę królewsko-indyjską”) – wątpliwości odnośnie do standardowego użycia – analiza kontekstu użycia (w razie potrzeby sekwencji posunięć i diagramu) – ostateczna interpretacja i właściwe tłumaczenie.

Z kolei z nadinterpretacją mam do czynienia w poniższym przykładzie:

Скажу еще о влиянии идей Спасского на мой «черный» дебютный репертуар середины 80-х годов. На подступах к Олимпу мне, *завязтому «староиндийцу»*, пришлось осваивать классику (Kasparov 2005: 346)

Opowiem jeszcze o wpływie idei Spasskiego na mój debiutowy repertuar czarnymi w połowie lat 80. U podnóża szachowego tronu *musiałem zrezygnować z obrony królewsko-indyjskiej i popracować nad klasycznymi otwarciem*. (Kasparov 2009: 322).

Autor po pierwsze podkreśla swoje przywiązanie do obrony królewsko-indyjskiej, a po drugie dodaje, że w pewnym momencie musiał zgłębić również klasyczne debiuty. Natomiast tłumacz nadaje tej wypowiedzi inny sens: Kasparow jest zmuszony do rezygnacji z obrony królewsko-indyjskiej na rzecz „klasyki”.

Теперь же позиция выглядит весьма запутанной: пока у белых материальный перевес, но один из слонов теряется, и скорее всего, если не предпринять чего-то экстраординарного, *у черных будет просто лучше...* (Kasparov 2005: 82).

Natomiast teraz pozycja wygląda na wielce zagmatwaną. Na razie białe mają przewagę materialną, ale jeden z ich gońców musi zginąć i rychło, jeśli nie zastosuje się jakichś nadzwyczajnych środków, *czarne po prostu wezmą górę...* (Kasparow 2009: 79).

Autor nie twierdzi, że czarne wygrają, a jedynie, że uzyskają przewagę, co wyraża za pomocą typowego dla rosyjskiej leksyki szachowej frazemu *у белых / черных лучше*. Jego dokładny, a więc odnoszący się do żargonu szachowego, odpowiednik to *stać lepiej*. Po zastosowaniu danego ekwiwalentu zdanie mogłoby przybrać następującą formę:

Na razie białe mają przewagę materialną, ale jeden z ich gońców musi zginąć i najprawdopodobniej, jeśli nie zastosuje się jakichś nadzwyczajnych środków, czarne będą po prostu *stały lepiej...*

Na marginesie dodam, że *скоpee всего* tłumaczone jako *rychło* to błąd najpewniej spowodowany tłumaczeniem posłownym. *Скоpee всего* jest całością, której standardowym polski odpowiednik to *najprawdopodobniej*.

4.3. Strategia przekładu

Obok wielu przykładów eksplicytacji można zauważyć przykłady kompresji, co potwierdza uogólnienia dotyczące tekstów przekładu poczynione przez Ewę Gumul: „pomimo licznych przypadków eksplicytacji zauważalnych na poziomie mikro, analiza całego translatu na poziomie makro pokazuje, że nie zawsze jest on bardziej eksplicytny niż oryginał” (Gumul 2020: 190). Na szczególną uwagę zasługuje sposób przełożenia tytułów podrozdziałów książki, gdzie kompresja i opuszczenia nabierają znamion działania planowanego i konsekwentnego, pozwalającego mówić o strategii przekładu tego ważnego elementu tekstu. Porównajmy:

Коронная жертва: *позиционная жертва* качества (Kasparov 2005: 12)

Firmowa ofiara jakości (Kasparow 2009: 9).

Чудеса профилактики: *система Петросяна в «староиндийке»* (Kasparov 2005: 23)

Cuda profilaktyki (Kasparow 2009: 24).

Скромный ход пешечкой: *система Петросяна в «новоиндийке»* (Kasparov 2005: 53)

Skromny ruch pionkiem (Kasparow 2009: 51).

В родной стихии: *гамбитная жертва пешки* (Kasparov 2005: 210)

W swoim żywiole (Kasparow 2009: 199).

Przytoczone podtytuły mają w oryginale wyraźną strukturę dwustopniową: lakoniczne wprowadzenie i umieszczone po dwukropku rozwinięcie. Tłumacz

konsekwentnie usuwa owo rozwinięcie lub dokonuje kompresji całości, unikając jednocześnie – czego nie da się ukryć – potencjalnych trudności przekładowych. Pojawiają się bowiem w podtytułach przytaczane już wcześniej żargonowe nazwy debiutów szachowych (*староиндийка* i *новоиндийка*), przy czym to ostatnie zostaje użyte wraz z deminutivum *пешечка* – *Скромный ход пешечкой: система Петросяна в «новоиндийке»*.

Tłumacz dokonuje nie tylko kompresji, ale jednocześnie pozbawia fragment nacechowania stylistycznego. W rosyjskiej terminologii szachowej najślabza bierka to *пешка*, natomiast w polskiej – jak wskazuje lektura opracowań specjalistycznych – równoprawne formy *pion* i *pionek*¹⁵. Zamiana na formę *pionczek* przypadałaby tekstowi cech infantylności, *pionuś* – rubaszności. Nie bardzo widać też możliwość przesunięcia (kompensacji w obrębie tytułu) – „Skromniutki ruch pionem” nie brzmi przekonująco.

W języku szachów metafora „królewskiej gry” doczekała się wielowymiarowego rozwinięcia – walczy się o *koronę szachową* (*за шахматную корону*), mistrz świata zasiada *na tronie* (*шахматный трон*), a jego przeciwnik jest pretendentem (*претендент*). Wszystkie wymienione określenia funkcjonują równolegle w obydwóch rozpatrywanych językach. W związku z tym naturalnym ekwiwalentem rosyjskiego *претендент* jest *pretendent*. Tłumacz dzieła Kasparowa zrywa jednak z daną tradycją wprowadzając dodatkowy odpowiednik – anglicyzm *challenger*. Czyni to w sposób systemowy – w stałych połączeniach jak np. *турнир претендентов* i *матч претендентов* pozostawia tradycyjne *turniej pretendentów* i *mecz pretendentów*, uznając je tym samym za jednostki odtwarzalne, natomiast w kilku przypadkach *претендент* w tekście wyjściowym zostaje zastąpiony amplifikacją – *pretendent do szachowego tronu*. Może to sugerować, że tłumacz nie jest pewny, czy współczesny polski odbiorca jednoznacznie identyfikuje tradycyjną parę słów *mistrz* i *pretendent*. Nowością jest zaproponowanie czytelnikowi określenia *challenger* – w polskiej wersji pojawia się ono dziewięć razy, w tym w tytule jednego z podrozdziałów („Pomyłka challenger”). Taki ekwiwalent może być próbą ożywienia i uwspółcześnienia przekładu, choć moim zdaniem kojarzy się raczej z boksem.

Pewną konsekwencją przyjętej strategii jest również użycie określeń *champion* (w niespolszczonym wariacie pisowni) oraz *championat*. Widzę w tym dążenie do nadania tekstowi świeżości i nie sądzę, że miałoby to być nawiązanie do rosyjskich form wyjściowych *чемпион* i *чемпионат*, a w każdym razie nie sądzę, żeby odbiorca otrzymał jakiś sygnał o tego typu odniesieniu. Nie mogę jednak nie zauważyć, że połączenia „*championat Kraju Rad*” (Kasparow 2009: 234, 301)

15| W starszych opracowaniach np. we wzmiankowanej już encyklopedii „Szachy od A do Z” używano terminu *pion*, natomiast w nowych przepisach gry (Przepisy) występuje już wyłącznie *pionek*. Daje to podstawy do twierdzenia, że *pionek* jest pełnoprawnym terminem w polskiej leksyce szachowej.

i „zwycięstwo w *championacie* drugiej «małej ojczyzny» – Moskwy” (Kasparow 2009: 10) wydają się nie do końca harmonijne.

4.4. Przypisy i polemika z autorem

Przejawem strategii tłumacza jest stosowanie przypisów. Mają one trojaki charakter. Po pierwsze tłumacz dokonuje eksplicytacji, uzupełniając wiedzę, której polski odbiorca ma prawo nie posiadać. I tak, gdy w oryginale pojawia się wzmianka o filmie «Соло для слона с оркестром» (Kasparov 2005: 239) („Solo dla słonia z orkiestrą”) tłumacz zamieszcza w przypisie krótką informację: „«Słoń» to po rosyjsku także szachowy goniec” (Kasparow 2009: 226).

Po drugie poszerza komentarz autorski. Kasparow w jednym z fragmentów swojej narracji powołuje się na słowa Michaiła Tala ze wstępu do książki Lwa Poługajewskiego „Roźdzenie wariantu” (Kasparov 2005: 88). W przekładzie pojawia się przypis o następującej treści:

Jest to ceniona w swoim czasie monografia, poświęcona bardzo ostremu systemowi w obronie sycylijskiej, znanemu jako wariant Poługajewskiego (Kasparow 2009: 84).

Przypis wskazuje na pewną dodatkową trudność przekładu literatury szachowej – ustalenie zakresu wiedzy „odbiorcy projektowanego”. Specyfika książki Kasparowa polega na tym, że może po nią sięgnąć profesjonalista, zawodnik, trener, amator, a nawet osoba, która nie zna reguł gry. Bardzo różnie może wyglądać lektura – od całościowego obioru, poprzez ograniczenie się do analiz, aż po czytanie wyłącznie tekstu – ten ostatni przypadek dotyczy czytelników niezainteresowanych partią, którzy jednak chcieliby uzyskać wiedzę o zmaganiach szachowych tytanów. Czytelnik oryginału nie dowie się bezpośrednio od autora, że cytowana przezeń monografia była ceniona i dotyczyła określonego wariantu obrony sycylijskiej. Celowość umieszczania tego typu przepisów jest sprawą dość dyskusyjną.

I trzeci wreszcie, najbardziej kontrowersyjny rodzaju przypisu – to polemika z autorem. Tłumaczenie następującego fragmentu:

Учитывая славное боевое прошлое гроссмейстера, в этот момент он скорее всего чувствовал себя отчаянным партизаном, бросающимся с гранатой на танк. (Kasparov 2005: 45).

Mając na względzie sławną wojenną przeszłość jugosłowiańskiego arcymistrza można założyć, że w owej chwili czuł się pewnie jak zdesperowany partyzant, rzucający się z granatem na czołg* (Kasparow 2009: 44).

zostaje opatrzone przypisem:

W rzeczywistości pewien wielbiciel szachów z partyzanckiego sztabu Tity w czasie wojny skierował młodego Gligoricia na tyły, zapewne ratując w ten sposób życie utalentowanemu szachiście (Kasparow 2009: 44).

W ten sposób narracja Kasparowa zostaje podważona, a czytelnik otrzymuje komunikat, że autor odwołuje się nie do faktów, ale jedynie do mitu.

Należy zaznaczyć, że w literaturze przedmiotu znane są rozważania dotyczące potencjalnego niebezpieczeństwa związanego z tłumaczeniem dokonywanym przez specjalistę z danej dziedziny, który może mieć skłonność do poprawiania autora (Garbovskij 2004: 280–281). W przypadku analizowanego dzieła mamy do czynienia z profesjonalnym tłumaczem i jednocześnie specjalistą w zakresie historii szachów. W pojedynczych przypadkach interpretacja tekstu z jego strony przechodzi płynnie w polemikę z autorem. Jak już mogliśmy się przekonać, tłumacz używa przypisów nie tylko do wyjaśniania trudnych do przetłumaczenia sformułowań, ale również do prowadzenia swoistej polemiki z Kasparowem. Istotne, jednak, że jest ona wyraźnie oddzielona od głównego tekstu. Znacznie gorzej, gdy przenika ona do tekstu zasadniczego. Porównajmy:

[право] на матч-реванш – дьявольское испытание для нового короля, ставшее непосильной психологической ношей и для Смыслова, и для Таля. *А ведь их воцарение* представлялось многим вполне естественным продолжением шахматной истории: кристальная ясность смысловской игры и непостижимая магия талевских комбинаций казались достойными ориентирами в новом шахматном мире. Но Петросян?! (Kasparov 2005: 7).

prawo do rewanżu po utracie tytułu – co stanowiło piekielną próbę dla zwycięzcy i nie podołali jej ani Smysłow, ani Tal. *A przecież ich krótkie panowanie* wydawało się dla wielu naturalną kontynuacją szachowej historii: krystaliczna klarowność stylu gry Smysłowa oraz niebywała magia kombinacji Tala poniekąd wytyczały nowe mody. Ale Petrosjan!? (Kasparow 2009: 9).

W przytoczonym fragmencie Kasparow wspomina jedynie o „wstąpieniu na szachowy tron” przez wymienionych arcymistrzów. Tłumacz doskonale zaznajomiony z historią szachów idzie o krok dalej, mówiąc o *krótkim panowaniu* Smysłowa i Tala. Jest to zgodne z prawdą historyczną, ale nieobecne w danym fragmencie tekstu¹⁶.

Wnioski

Model analizy krytycznej może być stosowany również do badania przekładów dzieł nieliterackich. Rozpoczęcie analizy od samoistnej lektury przekładu i dopiero później konfrontacja z oryginałem pozwalają prześledzić możliwą zmianę

16| Warto przytoczyć słowa Tadeusza Szczerbowskiiego: „Tłumacz w stosunku do autora może być jedynie partnerem, pomagającym czytelnikom znaleźć świat wspólny z autorem oryginału. Nie powinien jednak rywalizować z autorem, poprawiać go (najczęściej jest to sygnał niewłaściwej interpretacji oryginału) ani też starać się tworzyć tekstu, który ma być – jego zdaniem – „lepszy” od oryginału” (Szczerbowski 1995: 70).

repcji i oceny tłumaczenia. Tekst na pozór bez większych niedociągnięć nabiera nieco innego wymiaru w zestawieniu z oryginałem – widoczne są trudne wybory translatorskie, rozwiązania oryginalne, ale również dyskusyjne. Okazuje się, że tłumacz nie uniknął różnego rodzaju błędów, z których najpoważniejsze związane są z poprawnym zrozumieniem i interpretacją fragmentów oryginału. Próba dokonania uogólnienia na podstawie przeanalizowanego materiału pozwala mówić o tym, że trudność przekładu rosyjskiej literatury szachowej tylko w pewnym stopniu polega na (przynajmniej w przypadku, gdy tłumaczenia podejmuje się zawodowy tłumacz i jednocześnie szachista) zachowaniu poprawnej terminologii i języka specjalistycznego, gdyż pokrywają się one w znacznym stopniu w obu językach, a ustalenia wymagają pojedyncze jednostki charakterystyczne dla rosyjskiego języka szachów. Natomiast zasadnicza trudność tego typu tłumaczenia polega na interpretacji niektórych niuansów opinii wygłaszanych przez autora, silnego osadzenia jego dzieła w kontekście historycznym oraz przekazaniu cech jego idiosylu.

Bibliografia

- Averbah, Ūrij L./ Tajmanov, Mark E. (1986). *Matč na pervenstvo mira Karpov–Kasparov*. Moskva.
- Awerbach, Jurij/ Tajmanov, Mark (1986). *Karpov–Kasparov: mecze o mistrzostwo świata 1984–1985*. Warszawa. (przeł., przypisy i aneksy Andrzej Lutze–Birk).
- Brzozowski, Jerzy (2004). „Czy istnieje w Polsce szkoła hermeneutyczna w przekładzie?”. W: Filipowicz-Rudek M./ Konieczna-Twardzikowa J./ Kropiwić U. (red.) *Między oryginałem a przekładem*. T. IX: *Czy istnieją szkoły przekładu w Polsce?* Kraków. S. 23–38.
- Brzozowski, Jerzy (2011). *Stanąć po stronie tłumacza. Zarys poetyki opisowej przekładu*. Kraków.
- Chlebda, Wojciech (2009). „Idiomatykon 4: gdzie jesteśmy, dokąd zmierzamy (i parę zdań o tym, skąd przychodzimy)”. W: Chlebda W. (red.) *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*. Z. 4. Opole. S. 9–38.
- Dunaj, Bogusław (red.) (2007). *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa.
- Fedus, Zbigniew (2005). *Wielki słownik sportowy rosyjsko-polski*. Warszawa.
- Fedus, Zbigniew (2007). *Wielki słownik sportowy polsko-rosyjski*. Warszawa.
- Fedus, Zbigniew (2014). *Szachy. Słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*. Wrocław.
- Garbovskij, Nikolaj K. (2004). *Teoriâ perevoda*. Moskva.
- Gasek, Bogumił (2013). „Asimetriâ šahmatnoj leksiki i frazeologii v russkom i pol'skom ŕzykah kak perevodčeskaâ problema”. W: *Kalba ir kontekstai* 5/2013. S. 94–104.

- Gumul, Ewa (2020). „Dlaczego tłumacz mówi więcej niż autor? O eksplicytcacji w przekładzie”. W: *Rocznik przekładoznawczy* 15/2020. S. 175–195.
- Karpov, Anatolij (red.) (1990). *Šahmaty. Ėnciklopedičeskij slovar'*. Moskwa.
- Kasparov, Garri K. (2005). *Moivelikie predšestvenniki. Novejšaâ istoriâ razvitiâ šahmatnoj igry*. T. 3. Moskwa.
- Kasparow, Garri (2009). *Moi wielcy poprzednicy*. T. 3. Warszawa. (tłum. Grzegorz Siwek).
- Kuznecov S. A. (red.) (2008). *Novejšij bolšoj tolkovyj slovar' ruskogo âzyka*. Sankt–Petersburg.
- Levin, Evgenij A. (2015). „Fenomen politizacii šahmatnogo sporta v SSSR”. W: *Russian Journal of Education and Psychology*, 11(55)/2015. S. 87–98.
- Lissowski, Tomasz (2009). *O Fischerze na nowo*. (http://szachowavistula.pl/vistula/fischer_siwek.htm, dostęp: 22.02.2021).
- Litmanowicz, Władysław/ Giżycki, Jerzy (1987). *Szachy od A do Z*. T. 2. Warszawa.
- Rozwadowska, Kinga (2018). *Przekład i władza: polskie tłumaczenia powieści „Bracia Karamazow” Fiodora Dostojewskiego*. Kraków.
- Siwek, Grzegorz (2007). *José Raúl Capablanca*. Warszawa.
- Siwek, Grzegorz (2009). *Legendarny Robert Fischer*. Warszawa.
- Szczerbowski, Tadeusz (1995). „Z problemów krytyki przekładu: «Ulisses» Jamesa Joyce’a”. W: *Poradnik Językowy* 9–10/1995. S. 84–72.
- Zmarzer, Wanda (2006). „Estetyka języków specjalistycznych”. W: Wołodźko–Butkiewicz A./ Zmarzer W. (red.) *Glottodydaktyka i jej konteksty interkulturowe*. Warszawa. S. 75–86.

Bogumił Gasek

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Filologii Słowiańskiej
ul. Poczтовая 9
53–313 Wrocław
bogumil.gasek@uwr.edu.pl
ORCID: 0000–0002–9213–0181